

घटक ४ : संप्रेषण आणि भाषा अध्यापन कार्यनीती

अनुक्रमणिका

४.० प्रस्तावना

४.१ उद्दिष्टे

४.२ विषय विवेचन

४.२.१ भाषा अध्यापनाच्या पद्धती: नैसर्गिक, रचनात्मक आणि मिश्र

४.२.२ भाषा विकासाची तत्वे आणि तंत्रे

४.२.३ संप्रेषण मार्ग: ओळख, कारणमीमांसा, आढाने, तुलना आणि विरोधभास

४.२.४ भाषा आणि संप्रेषणासाठी पोषक वातावरणाची (घर आणि शाळा) निर्मिती करणे

४.४ सारांश

४.५ पारिभाषिक शब्द

४.६ स्वाध्याय

४.७ अधिक वाचनासाठी संदर्भ

४.० प्रस्तावना

श्रवणबाधित विद्यार्थ्यांच्या हस्तक्षेपणात भाषा अध्यापनाचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. श्रवणबाधित विद्यार्थ्यांना लहान वयापासूनच सामान्य ऐकू येणाऱ्या बालकाप्रमाणे भाषा विकास करता येणे शक्य होत नाही कारण सामान्य मुलांच्या संदर्भात भाषा हि ऐकून ऐकून आत्मसात केली जाते, परंतु श्रवणबाधित मुलांच्या संदर्भात हि संवेदना दोषपूर्ण असल्याने विशेष प्रयत्नांने भाषा आत्मसात करावी लागते. श्रवण बाधित विद्यार्थ्यांच्या भाषा आणि संप्रेषण संदर्भातील गरजा लक्षात घेता त्यासाठी एक विशेष शिक्षक म्हणून आपल्याला त्यासाठीची तत्वे, पद्धती तंत्रे माहिती असणे आवश्यक आहे. याच उद्देशाने या घटकात आपण भाषा अध्यापनाची विविध तत्वे, पद्धती आणि तंत्रे यांचा अभ्यास करणार आहोत. तसेच श्रवणबाधित बालकांच्या संप्रेषणाचे विविध मार्ग शैक्षणिक विकासासाठी एक तत्वज्ञान म्हणून कसे वापरले जातात, त्याची ओळख, कारणमीमांसा वापरण्यातील आढाने याबाबत माहिती बघणार आहोत. या सर्व ज्ञानाचा उपयोग शाळेच्या स्तरावर काम करीत असताना विद्यार्थ्यांसाठी किंवा संपूर्ण शाळेच्या दृष्टीने कोणत्या संप्रेषण पद्धतीचा स्वीकार करायचा यासाठी मार्गदर्शक ठरणार आहे. या सर्व मुद्द्यांचा सखोल अभ्यास आपण या घटकाच्या माध्यमातून करणार आहोत. घडणारा प्रत्येक प्रसंग किंवा अध्यापनातील प्रत्येक विषय हा श्रवणबाधित विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने भाषा अध्ययनाची संधीच असतो. मग अशा संधी या श्रवणबाधित बालकांना कशा प्रकारे उपलब्ध करून देता येतील म्हणजेच भाषा आणि संप्रेषण विकासासाठी पोषक वातावरण कसे घ्यायचे याबद्दलही आपण माहिती बघणार आहोत.

१. भाषा अध्यापनाची नैसर्गिक, रचनात्मक, आणि मिश्र पद्धत म्हणजे काय हे सांगण्याचा वगांत उपयोग करू शकतील.
२. भाषा अध्यापनाची तत्वे आणि विविध पद्धतींची माहिती सांगू शकतील
३. भाषा अध्यापन करताना कोणती तत्वे लक्षात घ्यावयाची याची माहिती सांगू शकतील
४. श्रवणबाधित विद्यार्थ्यांसाठी उपलब्ध असणाऱ्या मौखिक पद्धतींची माहिती तत्वे त्यांचे फायदे तोटे सांगता येतील
५. श्रवणबाधित विद्यार्थ्यांसाठी उपलब्ध असणाऱ्या संपूर्ण संपर्क पद्धतीची माहिती तत्वे त्यांचे फायदे तोटे सांगता येतील
६. श्रवणबाधित विद्यार्थ्यांसाठी उपलब्ध असणाऱ्या शैक्षणिक द्विभाषिकत्व या पद्धतीची माहिती तसेच फायदे तोटे सांगता येतील
७. श्रवणबाधित विद्यार्थ्यांसाठी उपलब्ध असणाऱ्या संप्रेषण पयांच्यांची तुलना सांगू शकतील
८. भाषा आणि संप्रेषणासाठी पोषक वातावरणाची (घर आणि शाळा) निर्मिती करायची याचे मार्ग सृजनात्मकपद्धतीने सांगू शकतील

४.२ विषय विवेचन

४.२.१ भाषा अध्यापनाच्या पद्धती: नैसर्गिक, रचनात्मक आणि मिश्र

श्रवणबाधित विद्यार्थ्यांना भाषा अध्यापन करत असताना विविध अध्यापन पद्धतींचा वापर करता येतो. या पद्धती वापरत असताना त्याची विशिष्ट तत्वे विशिष्ट पायऱ्या अवलंबणे महत्त्व आस्ते. म्हणजे या विशिष्ट पद्धतींचा फायदा श्रवणबाधित विद्यार्थ्यांना मिळू शकतो. चला तर भाषा अध्यापन पद्धतींची सविस्तर माहिती घेऊया.

श्रवणबाधित विद्यार्थ्यांना भाषा अध्यापनासाठी मुख्यत्वे तीन पद्धतींचा उपयोग केला जातो.

EDU 323
हस्तक्षेपण आणि अध्यापन कार्यनीती
(सत्र तिसरे)



ज्ञानगंगा घरोघरी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU323

विशेष शिक्षण पदवी शिक्षणक्रम

हस्तक्षेपण आणि अध्यापन कार्यनीती

डॉ. शर्मिष्ठा ओक, डॉ. साधना लामतुरे,

घटक १ : श्रवण-हासाच्या शीघ्र हस्तक्षेपणाची गरज आणि कार्यनीती

घटक २ : श्राव्य अध्ययन (AVT आणि श्रवण प्रशिक्षण) आणि वाचा वाचन

घटक ३ : वाचा हस्तक्षेपणाच्या पद्धती

घटक ४ : संप्रेषण आणि भाषा अध्यापन पद्धती

घटक ५ : शैक्षणिक हस्तक्षेपणाच्या पद्धती

घटक ३ वाचा हस्तक्षेपण कार्यनीती

अनुक्रमणिका

३.० – प्रस्तावना

३.१ – उद्दिष्टे

३.२ – विषयविवेचन

३.२.१ – वाचा अध्यापनाचे विविध दृष्टिकोण / पद्धती :- ऑडीटरी ग्लोबल अॅप्रोच, बहुसंवेदनी दृष्टीकोन, लिंगची वाचा अध्यापन पद्धती.

३.२.२ – वाचा पाठटाचण बनविणे – दूरगामी उद्दिष्टे; अल्पकालीन उद्दिष्टे, विविध स्वर व व्यंजनांच्या योग्य उच्चारणासाठी व्यवसाय.

३.२.३ – वाचेतील ध्वनीशास्त्रांची ओळख.

३.२.४. – वाचानिर्मितीसाठी कार्यनीती-श्रवण, दृश्य, स्पर्श माध्यमातून वाचा ध्वनीचे अध्यापन.

३.२.५. – वैयक्तिक आणि गटातील वाचा अध्यापन :- फायदे आणि आव्हाने.

३.० प्रास्ताविक

मानव हा समाजशील प्राणी आहे. समाजात वावरत असतांना आणि समाजाचा एक घटक म्हणून यशस्वी होण्यासाठी संप्रेषण हा सर्वात महत्त्वाचा मार्ग आहे. सर्वसाधारणपणे संप्रेषणाचा मार्ग हा वाचेच्या माध्यमातून दुसऱ्यापर्यंत पोहचत असतो. या आधीच्या घटकात आपण ऐकणे ऐकण्याचे महत्त्व आणि कर्णबाधीस्त्व असणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी श्रवण प्रशिक्षण आणि श्रवण प्रशिक्षण हस्तक्षेपणाच्या विविध पद्धतींचा अभ्यास केला.

विद्यार्थी मित्रांनो आत्तापर्यंत अभ्यासलेल्या वेगवेगळ्या विषयांमधून कर्णबधीर विद्यार्थ्यांमधील उणीव आणि त्यांच्या शैक्षणिक गरजा आपल्या लक्षात आल्या आहेत. संप्रेषणासाठी आवश्यक असणाऱ्या भाषण म्हणजेच वाचेच्या विकासासाठी विशेष शिक्षक म्हणून आपल्याला विविध वाचा अध्यापन पद्धतींची माहिती असणे आवश्यक आहे. कर्णबधीर विद्यार्थ्यांला श्रवणदोषामुळे आवाज काढण्या पायरीपासून तर अर्थपूर्ण वाक्य बोलणे या पायरीपर्यंत नेण्यासाठी मधल्या बऱ्याच पायऱ्या चढत्या लागतात. म्हणजेच या सर्व पायऱ्यांवरील ज्ञान आत्मसात करावे लागते आणि त्यासाठी विविध हस्तक्षेपणाच्या पद्धती / दृष्टीकोण याचा उपयोग करावा लागतो.

या घटकात आपण अशाच विविध वाचा अध्यापन पद्धती, वाचापाणच्या टाचणाचा आराखडा प्रत्यक्ष वाचापाणचे नियोजन, वाचाशास्त्रात ध्वनीशास्त्राचा उपयोग, वाचानिर्मितीच्या विविध कार्यनीती तसेच वैयक्तिक वाचा अध्यापन आणि गटनिहाय वाचा अध्यापन इ. उपघटकांचा अभ्यास करणार आहोत.

३.१ उद्दिष्टे

या घटकाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थी खालील मुद्द्यांबाबत सविस्तर माहिती सांगू शकतील.

वाचा अध्यापनाचे विविध दृष्टीकोण

- संकल्पना, अंमलबजावणीच्या पायऱ्या, फायदे, तोटे इ.
- वाचा पाठाच्या टाचणाचे लेखन.

- विविध स्वर व व्यंजनांचे कर्णबधिर विद्यार्थ्यांना करावयाचे अध्यापन व त्यासाठीचे विविध व्यवसाय.
- वाचाशास्त्रातील ध्वनीशास्त्राचे महत्त्व.
- श्राव्य, दृश्य, स्पर्श माध्यमांचा उपयोग करून वाचेचा विकास.
- वैयक्तिक आणि गटातील वाचा अध्यापन : स्वरूप, फायदे, समस्या.

३.२ – विषयविवेचन

३.२.१. वाचा अध्यापनाचे दृष्टीकोण :

विद्यार्थी मित्रांना वाचाशास्त्र जसजसे प्रगत होत गेले तशा कर्णबधिर विद्यार्थ्यांना वाचा अध्यापनाच्या पद्धती देखील बदलत गेल्या. कर्णबधिरांना वाचा अध्यापन करण्यासाठी मुख्यत्वे चार दृष्टिकोनांचा उपयोग केला जातो. हे दृष्टीकोण म्हणजे तीन स्वतंत्र अशा वाचा अध्यापन पद्धती आहेत. आपण या पद्धतींबद्दल सविस्तर माहिती बघूया.

१. ऑडीटरी ग्लोबल ऑप्रोच.
२. मल्टीसेन्सरी सिलॅबल युनिट ऑप्रोच.
३. लिंग्जचे वाचा विकास / सुधार अध्यापन प्रतिमान.

वरील सर्व दृष्टीकोणांमध्ये काही समान गोष्टी आहेत तर काही भिन्नता आहेत. हे सर्व दृष्टीकोण खालील संदर्भाने भिन्न आहेत.

१. प्रत्येक दृष्टीकोणात वापरलेले संवेदना माध्यम.
२. वाचेच्या घटकाचा आकार.
३. शिक्षकाची भूमिका.

वरील तीनही दृष्टीकोणांमधून वाचा विकास आणि आत्मसाती करण्याच्या चार टप्प्यांवर भर दिला जातो. विद्यार्थ्यांला वाचा आणि भाषेसाठी संधी पुरविल्या जातात. म्हणजेच वाचा आणि भाषा विकासासाठी पोषक वातावरण पुरविले जाते. विद्यार्थी वाचेचे अनुकरण करतो. विद्यार्थी दुसऱ्याच्या बोलण्याचे अनुकरण न करता उत्तराच्या माध्यमातून प्रतिसाद देतो. स्वयंस्फूर्तीने वाचा उपयोगास महत्त्व दिले जाते.

आता प्रत्येक दृष्टीकोणाचा / पद्धतीचा स्वतंत्रपणे अभ्यास करूया.

१. ऑडीटरी ग्लोबल ऑप्रोच.

कर्णबधिर विद्यार्थ्यांना वाचा अध्यापनाचा हा अतिशय काटेकोर आणि नियोजनबद्ध दृष्टीकोण आहे. यात काही तंत्रांचा आणि अनुदेशनाचा / सूचनांचा उपयोग केला जातो. यातील तंत्रांनाच पद्धती म्हटले जाते. यामध्ये Auditory-Oral, Aural-Oral, Acoupedic, Auditory-Verbal आणि Acoustic पद्धतींचा अंतर्भाव आहे. या सर्व तंत्र / पद्धतींमध्ये कही तत्त्वे वापरली जातात. प्राथमिकपणे फ्रक्त श्रवण माध्यमाचा उपयोग केला जावा असे नाही. विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षकाने मुख्यत्वे देण्याची गोष्ट म्हणजे प्रवाही आणि संदर्भपूर्ण वाचा. वाचा विकासातील वाचा आत्मसात करणे या पायरीला सर्वात जास्त महत्त्व दिले जाते. वाचा अध्यापनाच्या या पद्धतीमध्ये आकलनीय वाचेच्या विकासासाठी श्राव्यमाध्यम म्हणजेच ऐकण्याचा उपयोग सर्वात जास्त महत्त्वाचा मानला गेला आहे.

- वाचा विकास करतांना श्रवणाचा उपयोग खालील कारणांसाठी होऊ शकतो.

अ) विद्यार्थ्यांपर्यंत जास्तीत जास्त बोली भाषा पोहोचविण्यासाठी विद्यार्थ्यांला श्रवणाच्या माध्यमातून बोली भाषा देण्यामुळे वाचेचे प्रकार, रूपे मुलांपर्यंत पोहचतात. ज्यांचे ऐकून ऐकून नंतर अनुकरण केले जाऊ शकते. ह्यामुळे वाचा विकासासाठी एक समृद्ध आणि वाचेस प्रोत्साहन देणारे वातावरण दिले जाऊ शकते. हे श्राव्य अनुभव जेवढ्या लवकरात लवकर दिले जातील तेवढाच वाचा व भाषा विकास अधिक चांगल्या पद्धतीने आणि वेगाने होऊ शकेल आणि सामान्य ऐकू येणाऱ्या मुलांच्या बरोबरीने या कर्णबधिर विद्यार्थ्यांची वाचा समानपातळीवर येण्यास मदत होईल. यामुळेच विद्यार्थ्यांच्या वाचा विकासासाठी होणाऱ्या विलंब टाळू शकता येतो.

- विद्यार्थ्यांला बोली भाषेचा अनुभव देतांना शिक्षकाने खालील गोष्टी लक्षात ठेवणे आवश्यक आहे.
 - ✓ विद्यार्थ्यांने श्रवणदोष व श्रवण-हासानुसार योग्य श्रवणयंत्र असणे आवश्यक आहे. ह्याची खात्री शिक्षकाने करून घेणे आवश्यक आहे.
 - ✓ शिक्षकाने विद्यार्थ्यांशी त्यांच्या पर्यंत योग्य आवाज आणि दर्जाची वाचा पोहचू शकेल असे अंतर ठेवावे.
 - ✓ वाचेच्या पार्श्वभूमीवर गोंगाटाचे प्रमाण कमी राहिल याची काळजी घ्यावी.
 - ✓ शिक्षकाच्या चेहऱ्यावर योग्य प्रकाश असावा म्हणजे विद्यार्थी वाचा निर्मितीसाठीच्या तोंडाच्या हालचालींचे निरीक्षण करू शकेल.
 - ✓ शिक्षकांचे स्पष्ट आणि सामान्य गतीने बोलले पाहिजे बोलण्यासाठी तोंडाच्या अतिरिक्त हालचाली करण्याची आवश्यकता नाही.

आ) वाचेच्या विशिष्ट घटकाच्या स्पष्टीकरणासाठी श्रवणाचा उपयोग : वाचेच्या विशिष्ट घटकाच्या स्पष्टीकरणासाठी श्रवण हे प्राथमिक माध्यम असायला हवे. वाचेचा विशिष्ट घटक म्हणजे वाचेतील स्वानिम जसे / अ / किंवा स्वरासह असणारा वाचाध्वनी जसे / म / यासाठी शिक्षकाने खालील पायऱ्यांचा अवलंब करावा.

- पहिल्यांदा वाचेचा कोणताही विशिष्ट घटक श्रवणाने ऐकवून अनुकरण करण्यास प्रोत्साहन द्यावे. यावेळी शिक्षकाने ओठ दिसणार नाहीत अशाप्रकारे तोंडावर हात ठेवावा. तोंडापासून हात योग्य अंतरावर ठेवावा. अन्यथा आवाजाची तीव्रता आणि दर्जा यावर परिणाम होऊ शकतो. फक्त विद्यार्थी ओठाचे वाचन करू शकणार नाही याची काळजी घ्यावी.
- पहिल्यांदा अनुभव दिल्यानंतर विद्यार्थ्यांकडून अपेक्षित समाधानकारक प्रतिसाद मिळाला नाही तर शिक्षकाने श्रवण अनुभवाची पुनरावृत्ती करावी.
- श्राव्य अनुभवाच्या आधारे विद्यार्थी वाचाध्वनीचे अनुकरण करू शकला नाही तर श्राव्य अनुभवाबरोबर दृश्यअनुभव म्हणजेच ओठांच्या हालचाली बघण्यास वाव द्यावा.
- विद्यार्थ्यांच्या वाचावर्तनात प्रगती आढळल्यानंतर शिक्षकाने वाचा घटकाचा आकार वाढवावा. म्हणजे वाचाध्वनीचा विविध प्रकारे विस्तारीत स्वरूपात सराव द्यावा. त्यासाठी शब्द, छोटी वाक्य, मोठी वाक्य असा क्रम ठेवावा.

इ) वाचेवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी : ऑडीटरी ग्लोबल ॲप्रोचचा मुख्य उद्देश वाचा आत्मसात करण्याचे मुख्य माध्यम एवढाच नसून स्वतःचा आवाज ऐकण्याचे देखील माध्यम आहे. ज्या कारणाने आपण आपल्या वाचेवर नियंत्रण ठेवू शकतो.

विद्यार्थी मित्रांनो आपण एखाद्याशी बोलतांना संप्रेषण साधत असतांना बोलतो ते आपण स्वतःच ऐकत असतो आणि त्या ऐकण्यामुळे आपण आपल्या वाणीवर नियंत्रण ठेवत असतो. म्हणजे आपण बोलतांना काही चुकलो तर स्वतः ऐकल्यामुळे बोलण्यातील ती चूक लगेच सुधारू शकतो. या अर्थाने आपण स्वतःचे बोलणे स्वतः ऐकण्याने वाणीवर नियंत्रण ठेवू शकतो.

ह्या ऐकण्याचा वाचा विकासासाठी उपयोग करतांना खालील गोष्टी लक्षात ठेवाव्यात.

- १) संदर्भीय वाचेचे प्रमाण
- २) दिल्या जाणाऱ्या वाचेचे स्वरूप आणि आशय
- ३) संदर्भीय वाचा मुलापर्यंत कशाप्रकारे पोहचते आहे त्याचे माध्यम

१. संदर्भीय वाचेचे प्रमाण :

कर्णबधिर विद्यार्थ्यांस वाचा व श्रवणाच्या अडचणी असतात म्हणून आपणांस वाटेल की दिल्या जाणाऱ्यासंदर्भीय वाचेचे प्रमाण कमी असावे परंतु असे नाही. उलट ह्या विद्यार्थ्यांना नमुना दाखल दिली जाणारी वाचा ही सामान्य ऐकू येणाऱ्या मुलांना दिल्या जाणाऱ्या वाचेपेक्षा अधिक असावी. कारण सामान्य ऐकू येणाऱ्या मुलांपर्यंत संप्रेषणातील वाचा विनासायास पोहचत असते. त्यासाठी कोणतेही वेगळे प्रयत्न करावे लागत नाहीत. परंतु कर्णबधिर बालकांपर्यंत संप्रेषणातील वाचा मुद्दामधून प्रयत्नाने पोहचवावी लागते. त्यामुळे प्रत्येक अनुभवात शिक्षक किंवा पालकांनी जे जे डोळ्यासमोर चालू आहे आणि संदर्भाने येत आहे त्याचे स्पष्टीकरण आणि वर्णन केले पाहिजे. पालक आणि शिक्षकांनी कर्णबधिर विद्यार्थ्यांना वाचा अनुभव देण्यासाठी विविध गोष्टी सांगितल्या पाहिजे.

२. संदर्भीय वाचेचे स्वरूप आणि आशय :

ज्यावेळी बालक अर्थपूर्ण शब्द वापरायला शिकते त्यावेळी पालक आणि शिक्षकांनी वाचा आणि भाषा विस्तारीकरणासाठी प्रयत्न केले पाहिजे. म्हणजेच मूल जे बोलते आहे त्यात अधिकाचे शब्द टाकून वाक्याचे विस्तारीकरण करून दाखवायचे म्हणजे तय विस्तारीत वाक्याचे अनुकरण बालक करू शकेल. उदा. मूल म्हणाले कुत्रा भू ५ ५ भू ५ ५ तर पालक किंवा शिक्षकाने वाक्यविस्तार करायचा कुत्रा भू ५ ५ भू ५ ५ करतो / कुत्र्याचा आवाज कसा आहे? भू ५ ५ भू ५ ५ इ. यानंतरची पायरी आहे 'modeling'. वाचा आणि भाषेचे modeling करण्यासाठी बालकाने एक छोटे वाक्य वापरले तर तार्किक दृष्ट्या त्या वाक्याचे विस्तारीकरण करून त्याला त्या वाक्याचा नमुना द्यायचा. जसे भू ५ भू ५ आला किंवा भू ५ ५ भू ५ ५ पळाला. तर यावेळी या वाक्याचे विस्तारीकरण करतांना शिक्षक सांगू शकतील. मांजर दिसली तर भू ५ ५ भू ५ ५ तिच्यामागे पळाला. तु पोळी दाखवली म्हणून भू ५ ५ भू ५ ५ आला इ. यामुळे विद्यार्थ्यांना नमुनाही मिळतो आणि वाचा वापरण्यासाठी प्रोत्साहनही मिळते. तसेच या व्यवसायामुळे विद्यार्थ्यांची शब्दसंपत्ती आणि व्याकरण सुधारते.

३. संदर्भीय वाचेचे मार्गदर्शन करणे / संदर्भीय वाचा विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचविणे.

वाचा योग्य रितीने विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचविण्यासाठी योग्य विवर्धन साधन असणे आवश्यक आहे. यंत्राचा mic आणि बोलणाऱ्याचे बालकापासुनचे अंतर ह्याही गोष्टी महत्त्वाच्या आहेत. गोंगाटाच्या पार्श्वभूमीवर विद्यार्थी आणि शिक्षक यांच्यातील अंतर ठरवले पाहिजे. microphone आणि शिक्षक यांच्यातील अंतर खूप नसावे नाही तर गोंगाटाचा आवाज अधिक आणि प्रत्यक्ष बोलण्याचा आवाज कमी पोहोचला जाईल. ऑडीटरी ग्लोबल ॲप्रोचचा मुख्य घटक म्हणजे श्रवणास प्रोत्साहन. हे श्रवण प्रोत्साहन हे पद्धतशीर व नियोजन बद्ध झाले पाहिजे. त्यासाठी ह्या दृष्टीकोणाचा अवलंब हा वैयक्तिकरित्या, वेळोवेळी आणि प्रतिसादात्मक झाला पाहिजे. हे सगळे करतांना हे ही लक्षात ठेवले पाहिजे की प्रत्येक मुल त्याचा श्रवण-हास आणि त्याची आत्मसात करण्याची क्षमता हे वेगवेगळे असते. त्यामुळे प्रत्येकच मुलाला ह्या दृष्टीकोणाचा फायदा होईल असे नाही. चांगली उर्वरीत श्रवणशक्ती असणाऱ्या बालकास ह्या दृष्टीकोणाचा वाचा विकासासाठी अधिक फायदा होईल. कारण ह्यात मुख्य माध्यम ऐकणे आहे.

अशाप्रकारे आपण वाचा विकासासाठीच्या पाहिल्या आणि श्रवण हे मुख्य माध्यम असणाऱ्या auditory global approach चा अभ्यास केला.

२. बहुसंवेदनी पद्धत (Multisensory Syllable Unit Approach) :

कर्णबधिर विद्यार्थ्यांना वाचा अध्यापनाचा हा एक पारंपारिक दृष्टीकोण समजला जातो. ह्याची मुख्य वैशिष्ट्ये म्हणजे :

- ✓ वाचानिर्मितीसाठी बहुसंवेदनी माध्यमाचा उपयोग.
- ✓ वाचा अनुदेशनासाठी वाचेचा लहान घटक म्हणजे syllable / अक्षर हा मुख्य उद्दिष्ट्य म्हणून ठरवला जातो.
- ✓ वाचा घटकाच्या विकासाच्या दृष्टीने शाळेतच प्रत्यक्ष प्रयत्न केले जातात.
- ✓ क. ब. विद्यार्थ्यांना वाचा शिकवण्याचा पारंपारिक approach (पद्धती) आहे.
- ✓ क. ब. विद्यार्थ्यांना वाचा शिकवण्याचा पारंपारिक approach (पद्धती) आहे.

वाचा शिकवण्यासाठी बहुसंवेदनी पद्धती. (ऐकणे, बघणे, स्पर्श, बोलणे) या सर्व संवेदनाचा वापर करून वाचा शिकवणे.

✓ बहुसंवेदनी उत्तेजनातून वाचा विकास :-

या पद्धतीनुसार क. ब. विद्यार्थ्यांची श्रावणाची क्षमता कमी असल्यामुळे योग्य वाचा विकासास ती अपूर्ण ठरते. म्हणूनच इतर संवेदनांचाही उपयोग वाचा विकासासाठी आवश्यक ठरतो. यात श्रवणाच्या बरोबरीने दृश्य, स्पर्श आणि स्नायूंच्या हालचालींचा अनुभव इ. इतर संवेदनांचा उपयोग करून वाचा आवश्यक तेथे शिकवल्यावर भर असतो. ह्या सर्व संवेदनांचा उपयोग प्रत्येक वेळी आवश्यक त्या प्रमाणातच केला जाणे अपेक्षित असते. प्रत्येक वेळी शिक्षिका एका संवेदनांवर किंवा आवश्यक तेथे अनेक संवेदनांवर लक्ष केंद्रीत करून वाचा विकास घडवून आणत असते.

ह्या पद्धतीच्या मते कुठल्याही क. ब. मुलाची वाचा फक्त बघणे (speech reading) आणि संदर्भ याने विकसित होऊ शकत नाही. म्हणूनच वाचेच्या विकासासाठी भाषेच्या सर्वात लहान घटकापासूनच सुरुवात केली जाणे अपेक्षित आहे.

- ✓ वाचेचा उद्देश घटक म्हणून syllable च म्हणजेच भाषेच्या सर्वात लहान घटकाचा उपयोग करणे आवश्यक आहे. कारण यासाठी एकाच प्रकारचे स्नायविक कौशल्य (motor memory skill).

उच्चारणाच्या अचूकतेसाठी सर्वात छोटा घटक परिणामकारक ठरतो.

शिक्षिका खालील पायऱ्यांपासून वाचेचा विकास साध्य करत असते.

- पहिल्या पायरीवर syllable चे babbling करून घेते.

मुलाच्या ह्या उच्चारणात योग्य तसा बदल, सुधारणा आणि प्रगती दिसल्यानंतर हा सराव तसाच चालू ठेऊन विविध स्वरांच्या जोडणीत सरावात वाढ केली जाते.

विविध एकत्री करण्याच्या सरावानंतर हळूहळू या syllable चा सराव कठीण होत जातो त्याची काठीण्यपातळी वाढते. जसे आधी व्यंजनानंतर स्वर अशी जोडणी वापरली जात होती. तर आता यात वाढ करून स्वर-व्यंजन-स्वर अशाप्रकारे जोडणी उच्चारणाचा घटक म्हणून वापरली जाईल. ह्यानंतर पहिल्यांदा वापरले जाणारे एकाच प्रकारची जोडणी आता वैविध्यपूर्ण रितीने शिकवली जाईल उदा. 'ट' हे व्यंजन शिकवताना सर्वात प्रथम टा-टा-टा असे Babbling त्यानंतर आटा, ईटा, उटा असे विविध स्वर-व्यंजन-स्वर combination शिक्षिका स्वतः तयार करून मुलाच्या गरजेप्रमाणे शिकवले. त्यानंतर या दोन पायऱ्यांचा सराव पूर्ण झाल्यानंतर शब्दांमध्ये विविध ठिकाणी (आदी, मध्य, अंत्य) या व्याजनांच्या उच्चारणाचे प्रशिक्षण शिक्षिका देईल. या सर्व पायऱ्यांवर ज्या-ज्या ठिकाणी दृश्य-माध्यम, स्पर्श-माध्यम अंकी स्नायूंच्या हालचालींचे माध्यम ह्याचा उपयोग आवश्यक आहे. त्या-त्या ठिकाणी मदत म्हणून सर्व संवेदनांचा उपयोग केला जाईल.

वाचा शिकविण्याची पद्धती :-

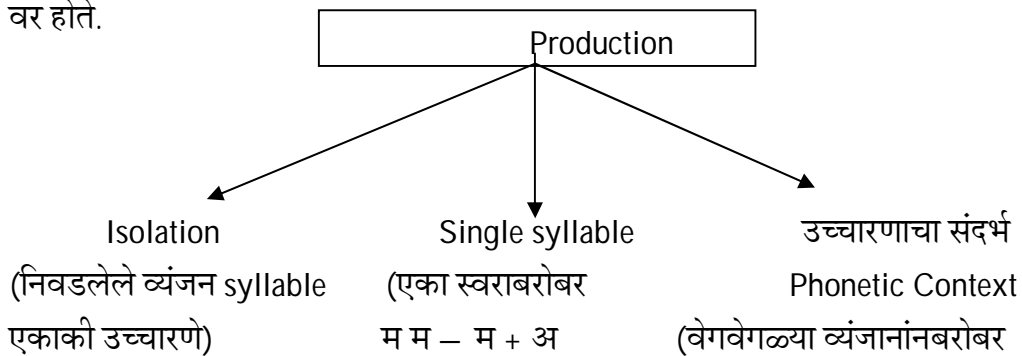
कुठल्याही अक्षराचे उच्चारण प्रथम शिकवले जाते

- ✓ Production – उच्चारण
- ✓ Practice – सराव
- ✓ Purpose – हेतुपूर्ण वापर

उच्चारण आल्यानंतर त्याचा वेगवेगळ्या स्वर व व्यंजनांबरोबर सराव झाला पाहिजे.

सहेतुक वापर

वर होते.

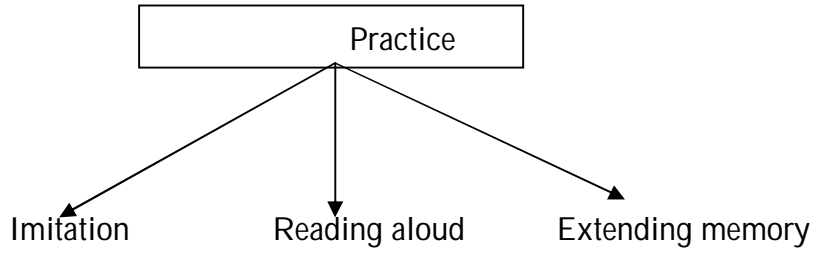


क् क् , ट् ट् (क + अ)
 नाही (स्वरांशिवाय वागेद्रियांची
 मुलांना शिकवली जाते).
 Level of articulation canner
 of articulation नुसार.

केलेले उच्चारण म्हणजेच
 भाषेचा सर्वात लहान घटकाचे स्वर हालचाल
 आणि व्यंजनाबरोबरचे उच्चारण
 म्हणजेच वेगवेगळ्या शब्दात
 वेगवेगळ्या स्थानी त्या
 व्यंजनाचे उच्चारण करून
 घेणे (आदी, मध्य, अंत्य).

अशाच पायत्यांनी व्यजनांचा उच्चार शिकवणे.

(Babbling – Single syllable)



Imitating (अनुकरण) – उच्चारण आले की सराव जरूरी असतो.

Practice करण्यासाठी शि. णे उच्चारण करायचे व क. ब. वि. नो. त्याचा अनुकरण करायचे.

कोणत्याही व्यंजनाचे उच्चारण, production level वरील तीनही उच्चारण करतांना पायत्यांवर योग्य रीतीने झाल्यानंतर त्या उच्चारणाच्या सतत सराव होणे आवश्यक असते. हा सराव होण्यासाठी उद्दिष्ट ठरवलेल्या व्यंजनाचा विविध व्यंजनांच्या साहाय्याने (ते व्यंजन असणारे अनेक शब्द) शिक्षिका सराव घेऊ शकते. यात शिक्षकेच्या उच्चारणाचे अनुकरण वि. च्या उच्चारण पातळीवरून शिक्षिका ठरवेल. उदा. म ह्या व्यजनांचे उच्चारण वेगवेगळ्या शब्दांमधून करून घेणे. ते न आल्यास पुन्हा वेगवेगळ्या स्वरांबरोबर उच्चारणाचा सराव देणे.

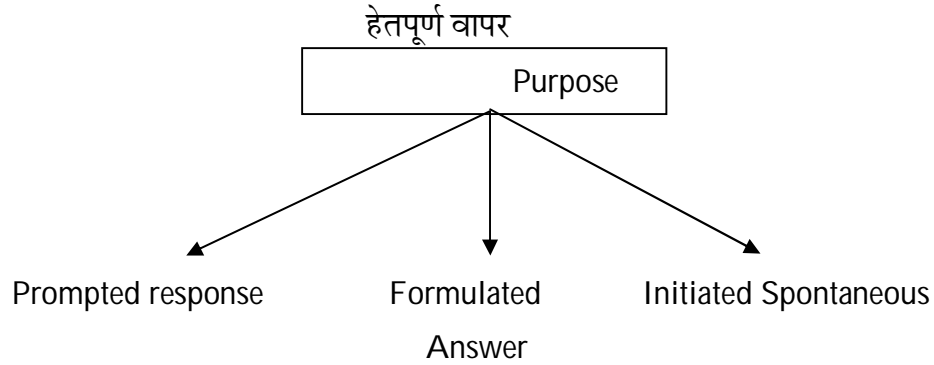
Reading aloud – कोणत्याही व्यंजनाचे उच्चारण मोठ्याने वाचून केले असता ते उच्चारण श्राव्य माध्यमातूनही दुरुस्त करता येतो. तसेच त्याच वेळेला व्यंजनाचे उच्चारण बघून किंवा वाचून क. ब. मुले लवकर करतात. याचा सराव झाल्यानंतर चित्रवर्णन, उतारावाचनयात त्या व्यंजनाचे योग्य उच्चारण अपेक्षित असते.

Extending memory – स्मृतीची कक्ष वाढवणे. (speech साठी)

जे काही शिकवलेले आहे ते आठवून

कुठलेही व्यंजन शिकवण्यामागचा उद्दिष्ट हे भविष्यकाळात त्या उच्चारणाच्या योग्य ठिकाणी, योग्य वापर करणे हाच असतो. त्यासाठी स्मरणशक्तीची दीर्घकालीन स्मृतीची गरज असते. अनुकरण करण्यासाठी अल्पकालीन स्मृती ही कार्य करत असते तर केव्हाही कोणत्या प्रसंगी काय उच्चारायचे यासाठी दीर्घकालीन स्मृती आवश्यक आहे. Ext. memory यातून क. ब. वि. ला. आपली स्मृती वापरणे आवश्यक असते याकरता शिक्षिका वेगवेगळे व्यवसाय होतो. उदा. एखादा शब्द बोलल्यानंतर (अनुकरण) लक्षात ठेऊन दुसऱ्याला सांगणे. (नाव, गाव, फळ, फुल) तीन मुलांच्या group मध्ये (शिक्षिका एखादा शब्द म्हणते – १

मुलाला – शब्द दुसरा मुलगा - शब्द तिसरा मुलगा - शब्द) (Auditory memory व speech च विकास होतो). एखादे व्यंजन उच्चारताना ते कसे उच्चारायचे हे लक्षात आले पाहिजे. त्यासाठी मुलांना (वेगवेगळ्या ठिकाणी) व्यवसाय देऊन दृढीकरण करावे.

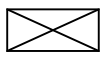


Prompted Response - त्या उच्चारणासाठी काही तरी clue देणे व वि. त्याचा उच्चार करणे. मुलांना यासाठी long term memory ची आवश्यकता असते. उदा. कासव वि. म्हणायचे असेल तर शिक्षिका कासवाचे चित्र दाखवतील परंतु नाव घेणार नाही. (मासा) मग 'स' चा उच्चार वि. व्यवस्थित करतो की नाही हे तपासायचे व साप कसा करतो फूस s s फूस s s

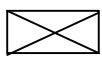
Formulated Answer – म्हणजे कोणत्याही प्रश्नाचे उत्तर तयार करणे यात शिक्षिका नवीन जो ध्वनी शिकवला आहे तो ध्वनी पुन्हा पुन्हा उत्तरात येईल अशा प्रकारचा प्रश्न मुलाला विचारते. त्यावरून त्या ध्वनीचे पुन्हा-पुन्हा उच्चारण असणारे उत्तर मुलाने देणे अपेक्षित आहे. उदा. कावळा कसे करतो? याचे उत्तर मुलाने कावळा काव काव करतो असे दिल्यास क या कंठ्य ध्वनीचे उच्चारण पुन्हा-पुन्हा होऊन दृढीकरण होईल. 'क' बरोबर म्हटले आहे की नाही हे पाहणे (कुठल्याही स्थानात) खेळीमेळीच्या वातावरणात मुलाचे आपोआप उच्चार सुधारतील. यासाठी शिक्षकाने योग्य असे प्रश्न तयार करणे आणि त्याची अपेक्षित उत्तरे तयार ठेवणे महत्त्वाचे असते.

Initiated Spontaneous – यात वाचेचा विकास पूर्ण झालेला असणे आवश्यक आहे. ही वाचा विकासाची सर्वात शेवटची आणि अतिशय विकसित अशी पायरी आहे. यात मुलाने कोणत्याही कारणासाठी संप्रेषणासाठी आपली गरज पूर्ण करण्यासाठी वाचेचा उपयोग करणे महत्त्वाचे मानले जाते. यासाठी कोणाचीही मदत न घेता विद्यार्थ्यांने स्वतःचे विचार वाचेच्या माध्यमातून मांडणे अपेक्षित असते.

प्रत्येक मुलाच्या बाबतीत मूल्यमापन



Practice



emerging विशिष्ट पायरीवर यशस्वी नाही.



विशिष्ट पायरीवर पूर्णपणे यशस्वी (पूर्णपणे विकासीत fully developed)

मोठ्यांच्या संप्रेषणातही मूल सहभागी होत असते. तसेच या कालावधीत play group, Nursery यात प्रवेश घेतल्यामुळे समाजाशीही त्याचा संपर्क वाढतो आणि त्या संदर्भातील सर्व कृतींमध्ये मूल उत्साहाने सहभागी होते. या वयात पालक मुलांशी बोलतांना विविध प्रकारची वाक्ये वापरतात. त्यामुळे मुलांनाही अशा प्रकारची वाक्ये वापरण्यास सतत संधी मिळत असते. आता मुले प्रत्ययासह वाक्ये वापरण्यास सुरुवात करतात. छोट्या गोष्टी सांगणे शाळेतील अनुभव सांगणे, बालगीते स्वतःहून म्हणणे अशा प्रकारे

भाषेत परिपक्वता येत जाते. तसेच प्रश्नकौशल्येही समजण्यात आणि वापरण्यात लक्षणीय वाढ होते. (काय, कुठे, केव्हा, कसे, किती हे सर्व क प्रश्नअर्थ मुलांना कळते). तसेच त्याचा वापर कुठे करायचा हे मुलांना कळते. तसेच बोलण्यातही आता संयुक्त वाक्याचा वापर मुल करू लागले.

नकारात्मक वाक्यामधील सर्व प्रकार मुलाला कळू लागतात. उदा.

- 'No Cake' – केक संपला आहे किंवा नाही. (Non existence)
- मला केक नको. (Rejection)
- मी केक खाल्ला नाही. (Genial)
- मला केक खायचा नाही. (Prohibition) सूचना देणे.

या चार अर्थाने संदर्भाने वापरलेली वाक्ये मुलांना कळतात.

वरील सर्व पायत्या ह्या भाषा विकासाच्या क्रमवार पायत्या आहेत. कोणत्याही सामान्य मुलामध्ये या पायत्या याच क्रमाने विकसित होताना दिसतात. क. ब. मुलांच्या संदर्भात विचार केला असता श्रवणसंवेदनासाठी लवकरात लवकर निदान झाले तर त्यांचाही भाषा विकास याच क्रमाने होणे अपेक्षित असते. परंतु योग्य प्रकाराचे वातावरण, योग्य प्रकारच्या संधी, जास्तीत जास्त भाषा, भाषा विकासासाठी वाव, वाचेसाठी पोषक वातावरण, प्रोत्साहन इ. सर्व गोष्टींची आवश्यकता असते. क. ब. मुलांमध्ये सामान्यभाषा विकासाच्या पायत्यांमध्ये भाषा विकासात मागे पडण्याची चिन्हे निदर्शनास येत असतात. परंतु त्यावर किती लक्ष केंद्रित केले जाते. यावर त्या मुलाचा भाषा विकास अवलंबून असतो.

Production			Practice			Purpose		

३. वाचा अध्यापनासाठी (दुरुस्तीसाठी / विकासासाठी) / Dr. लिंग यांचे developmental model.

कर्णबधीर विद्यार्थ्यांची वाचेची क्षमता कर्णबधीरत्वामुळे विकसित झालेली नसते किंवा ती सर्वसामान्यपणे विकसित होऊ शकत नाही कारण आजूबाजूच्या वातावरणातील आपण जे काही ऐकतो तेच वाचेच्या माध्यमातून भाषेच्या स्वरूपात अभिव्यक्त करत असतो. वाचा हे भाषा अभिव्यक्तीचे सर्वात प्रमुख व प्राथमिक माध्यम आहे. कर्णबधीर विद्यार्थ्यांची वाचा विकसित करण्यासाठी १९७६ साली लिंग यांनी एक पद्धत तयार केली. ज्या योगे कर्णबधिरांची वाचा देखील सर्वसामान्यांची वाचा ज्या टप्प्याने विकसित होते त्या टप्प्यानीच विकसित होईल. यासाठी विविध उद्दिष्टे, ध्येय, पायत्या आणि कौशल्ये व उपकौशल्ये ठरवली गेली. यात दोन स्तरांक वाचेचा विकास करण्याचे उद्दिष्ट ठरवले गेले.

१) ध्वनी निर्माण करणे. (Phonetic level)

२) निर्माण केलेल्या ध्वनीचा योग्य वापर करणे. (Phonological)

या संपूर्ण पद्धतीला लिंग याचे developmental model असे म्हणतात.

या पद्धतीला दोन्हीही स्तरावर ७ पायऱ्यापासून वाचेचा विकास घडवून आणला जातो.

Stagen	Phonetic level	Phonological level
Stage 3	Acquire all diphthongs & vowel with voice control. आवाजावर नियंत्रण ठेऊन सर्व जड व संयुक्त स्वर आत्मसात करणे. Acquires consonants by manner. प्रयत्नानुसार सर्व व्यंजने आत्मसात करणे.	Uses different vowels to approximate words. शब्दानुसार मध्ये स्वरांचा योग्य वापर करणे. Some words said clearly with good voice patterns. काही शब्द चांगल्या आवाजात व स्पष्ट उच्चारणे. Use more and more words. अधिकाधिक शब्द वापरणे.
Stage 4	Acquires consonants by place. स्थानानुसार सर्व व्यंजने आत्मसात करणे.	
Stage 5	Acquires consonants by voicing. (घोषत्व) घोषत्वानुसार व्यंजने आत्मसात करणे.	Most words said clearly with good voice patterns. जास्तीत जास्त शब्द, आवाजाच्या योग्य प्रकारात आणि स्पष्टपणे उच्चारणे.
Stage 6	Acquires initial and final blends (जोडाक्षरे). आद्य आणि अंत्य स्थानावरील जोडाक्षरे आत्मसात करणे.	All speech intelligible and voice patterns normal. सर्व वाचा आकलनीय आणि आवाज सर्वसामान्य असेल.
Stage 7		

Stage 1	Vocalization freely & on demand (सांगण्यानुसार आणि स्वतंत्रपणे आवाज काढणे).	उपयोग User vocalization as a means of comm? (संप्रेषणाचे माध्यम म्हणून आवाजाचा उपयोग करणे.)
Stage 2	Basis of suprasegmental patterns. (पराखंडकीय घटकांचा पाया तयार करणे).	Uses different voice patterns meaningfully. (पराखंडकीय आवाजाच्या प्रकारात बदल करून अर्थपूर्णरित्या वापर करणे.)

Stage 1 – at phonetic and phonological level स्तरावरील पहिली पायरी.

Vocalization freely and on demand.

Uses vocalization as a means of comm.

या पायरीचा विकास दर्शवण्यासाठी अपेक्षित वर्तन खालीलप्रमाणे

- ३ मिनिटांच्या निरीक्षण कालावधीत कमीत कमी स्वतःहून आणि स्वतंत्रपणे बारावेळा आवाज काढणे अपेक्षित आहे. (लहान बाळाशी बोलतांना हसव्यातून, रडण्यातून मूळ आवाज काढते. हा आवाज count करणे क. ब. च्या बाबतीत २ ते ३ वर्षे वयोगटात वाचा विकासाची पहिली पायरी पूर्ण करणे अपेक्षित असते).
- सतत लक्षवेधून घेण्यासाठी आवाजाचा उपयोग करणे अपेक्षित आहे.

समोरून बोलले असता किंवा काहीही विचारले असता आवाजाचा उपयोग प्रतिसाद देण्यासाठी करणे. (ही stage लहान मुलांसाठी आहे).

डेव्हलपमेंटल मॉडेल मधील पहिली पायरी ही २ ते ३ या वयोगटातील क. ब. च वाचा विकास करण्यासाठी वापरली जाते. (हसताना, रडताना, खोकताना, खेळताना, शिकयताना बाळ आपोआप आवाज काढते). तसे मापन काढले की टिक करणे असे १२ वेळा झाले तर त्याच्या stage पूर्ण झाली आहे. उदा. खूळखूळा दाखवला तर बाळ हसते, खेळते व आपोआप त्याचे response येतात.

मग यावेळी शिक्षक व पालकांनी काय करायचे?.

ही पायरी विकसित करीत असतांना ३ मि. च्या निरीक्षण काळात बालकाने स्वतः आवाज काढण्यासाठी शिक्षक आणि पालक विविध Activities घेऊ शकतात. उदा. बाळासमोर खेळणी ठेवणे. छोटे-छोटे baby games खेळणे. लांब ठेवलेली वस्तू घेण्यासाठी बाळाला प्रवृत्त करणे इ.

सतत लक्ष वेधून घेण्यासाठी आवाजाचा उपयोग करणे अपेक्षित आहे. (मी लपते तू शोध, खेळणे लांब ठेवणे व आपण स्वतः लपणे अशा खेळण्यातून बाळ आवाज काढतो. बाळाच्या समोर पण थांबता आजूबाजूला थांबून बाळाला आवाज काढण्यासाठी परिस्थिती निर्माण करणे व आवाज काढला तर शाबासकी देणे. बाळाचे लक्ष वेधण्यासाठी आवाजाचा उपयोग करणे.

शिक्षिका डोळ्याला रुमाल बांधणार आवाज काढणार त्याला मी पकडणार असे म्हणणार त्यामुळे कर्णबधीर मुले मी इथे आहे हे सांगण्यासाठी आवाज काढणार आवाज न काढणार.

प्रत्येक वेळी क. ब. च्या संप्रेषणाचा अभ्यास केला तर क. ब. ची मुले ही लक्ष वेधून घेण्यासाठी खुणांचा वापर करतात. परंतु सर्वसामान्यपणे असे केल्यास दृष्टीक्षेपात नसणाऱ्या व्यक्तीचे लक्ष वेधले जात नाही. त्यासाठी प्राथमिक स्वरूपात आवाज देणे अपेक्षित आहे. म्हणूनच क. ब. वि मध्ये वाचा विकासात आवाज काढण्याच्या संदर्भात phonological level वर विकास करण्यासाठी विविध खेळ घेता येतात. उदा. आवाज काढला तर प्रोत्साहनपर बक्षीस देणे जसे एकदा आवाज काढला तर चांदणी आणि दहा वेळेला आवाज काढून झाल्यावर १ चॉकलेट अशाप्रकारे बक्षीसे ठरवून मुलांना लक्ष वेधण्यासाठी आवाजाचा उपयोग करणे शिकवता येऊ शकते. तसेच आंधळीकोशिंबीर हा खेळ थोडासा बदल करून लक्ष वेधण्यासाठी आवाज काढण्यात उपयोगी होऊ शकतो. जसे पट्टी बांधलेल्या व्यक्तीने जे मुल आवाज करेल त्याला स्पर्श करायचा तरच त्याला बक्षीस. जे मुल आवाज काढणार नाही ते मुल खेळातून बाद अशाप्रकारे विविध खेळांचे आयोजन करता येईल.

आवाजाच्या माध्यमातून प्रतिसाद देणे. (मुलाने खुणा केल्या तर तर ती वस्तू द्यायची नाही तर त्याने काहीतरी आवाज काढून वस्तू किंवा कोणताही गोष्ट मागितली पाहिजे).

ह्यावेळी बाळ स्वतंत्रपणे आवाज काढायला शिकते तसेच लक्ष देऊन आवाज काढायला शिकते. त्याचवेळी कोणाच्याही बोलण्याला आवाजातून प्रतिसाद देणे अपेक्षित असते. यासाठी काही activities खालील प्रमाणे – ज्यावेळेला मुल सांकेतिक खुणांचा वापर करून संप्रेषण साधते त्यावेळी त्याच्या संप्रेषणास कोणताही प्रतिसाद न देणे.

ज्यावेळी मुल खुणांच्या बरोबरीने योग्य आवाजाचा उपयोग करून संप्रेषण साधण्याचा प्रयत्न करते त्यावेळी त्याला सकारात्मक प्रोत्साहन देणे.

Stage 2 Bases of suprasegmental patterns (पराखंडकीय घटकांचा पाया तयार करणे.

अपेक्षित वर्तन –

- आवाजात आवाज लांबवण्यासाठी ढोबळ स्वरूपात नियंत्रण ठेवता येणे.
- आवाजाच्या तीव्रतेवर नियंत्रण असणे.
- आवाजाच्या पट्टीवर नियंत्रण असणे.

मुलाने काय करणे –

- आवाजाची लांबी दिर्घ श्वास घेऊन ३ सेक. पर्यंत लांबवता येणे.
- आवाजाच्या लांबीत विविधता आणणे उदा. कमी वेळ लांबवणे, जास्त वेळ लांबवणे इ.

Activitives – (मुलाला श्वास लांबवता येणे नियंत्रण ठेवणे आल्याशिवाय पराखांडीय घटकांचा पाया पक्का होणार नाही. त्यासाठी अखंडीय घटकांचे duration (आवाजाचे) (खेळण्याचे आवाज पी 5 5 प पी 5 5 प) टेबल आ 5 5 _ आ 5 5 _ आ 5 5 ॐ 5 5 5 पर्यंत आवाज काढणे. हातावर ॐ काढून

म्हणणे. हातावर vvvv (शिडीप्रमाणे) भाग दाखवणे. मुलांना खेळण्यातील गाडी दाखवून त्याचा आवाज काढायला लावणे उदा. पी S S प पी S S

त्यासाठी ठराविक अंतर देणे. ठराविक अंतरापर्यंत आवाज काढणे, हातावर शिडीप्रमाणे चढत जाताना आवाज काढणे. दीर्घस्वरात काढून आ S S म्हणणे ॐ म्हणणे ॐ म्हणताना हातावर ॐ काढून ॐ म्हणणे.

a_____ a_____ a_____

आवाजाच्या तीव्रतेवर नियंत्रण असणे.

मोठा आवाज करणे. (स्वतःचा आवाज करणे).

लहान आवाज काढणे.

कुजबुजण्याचा आवाज काढणे.

Activities – मोठा आवाज - आवाजातील तीव्रता वाढविण्यासाठीच्या activity किंवा व्यवसाय.

आईला मुलामागून लांब उभे केले तर हाक मारणे. इमारतीवरील मुलाला खालचा मुलगा चित्र, प्रसंगाद्वारे आवाज कसा मोठा करायचा हे शिकवणे.

किंवा ऐकू आले नाही असे म्हणणे म्हणजे तो रागाने मोठा आवाज काढतो. भाजीमंडईत कसा ओरडतो हे त्याला कृतीने सांगणे, खूप लोकांसमोर गाणे म्हणून दाखव त्यांना ऐकू येत नाही.

आवाज लहान करणे – हॉस्पिटलचे चित्र, छोटे बाळ झोपलेले आहे हळू बोला. (खूपलोक आहे तक्रार नाही).

कानगोष्टींचा खेळ (कानात सांग मी जातेय सांगणे)

बाळ झोपले (हळू बोल) – कुजबुजने

भाषण चालले – तो मोठा बोलते

मागे खुर्चीवर बसलेले हळू बोलणार.

मुलांनी शिक्षिकेच्या हाताच्या हलचालीनुसार आवाजाच्या पट्टीत बदल करण्याचा खेळ घेऊ शकते.

उदा. हातवर करून – वरच्या पट्टीत

खालीवर करून – खालच्या पट्टीत

सारखा वर – खाली – variations काढता येतील.

वर्गात दोन गट – एकागटाने high pitch

एकागटाने low pitch म्हणणे.

जो चुकेल त्याचा १ गुण करणे.

control आल्यानंतर – phonological level आवाजाची तीव्रता कधी वाढवते.

व्यावहारिक उपयोग करायला मुलाने शिकले पाहिजे.

उदा. लांबच्या व्यक्तीला हाक मारताना तीव्रता वाढवणे.

प्रश्न विचारताना आवाजाची तीव्रता खालच्या पट्टीतून वरच्या पट्टीतून म्हणणे. तुझ नाव काय?

Stage 3 - आवाजावर नियंत्रण

अपेक्षित वर्तन –

आवाजाच्या मार्गाचे विविध आकार दर्शविता येणे.

स्वर उच्चारणाची विशिष्ट पद्धत कमीत कमी ३ सेकंदांसाठी सातत्याने दाखवणे.

कुठल्याही स्वराचे सतत आणि वेगात उच्चारण करणे.

एका स्वरावरून दुसऱ्या स्वरावर आवाजाचा मार्ग उच्चारणांची पद्धत पटापट बदलता येणे.

आवाजाच्या मार्गाचे –

यासाठी Teaching Strateing (यासाठी खालील युक्त्या) वापरता येतात.

श्राव्यानुभव देणे.

स्पर्शानुभव देणे.

दृश्यानुभव देणे.

श्राव्यानुभव – स्वर शिकवण्यासाठीची सर्वात प्रभाव माध्यम म्हणजे श्राव्यानुभव. श्राव्यानुभावातून अनुकरण करून स्वरांचे उच्चारण आपण क. ब. मुलांना शिकवू शकतो.

ब. मुले पार्श्वस्वर (Back Vowle) जास्त उत्तमरित्या ऐकू शकतात. यासाठीच्या activities.

श्राव्यानुभाव देण्यासाठीचे व्यवसाय

Stage 1 मधील विविध Vocalization आवाज काढण्याला प्रोत्साहन देऊन त्यातून स्वरांची निर्मिती दर्शवणे तसेच सतत कानावर स्वर पडतील अशा प्रकारचे वातावरण निर्मिती करणे.

अगदी लहान वयात वेगवेगळ्या खेळण्याच्या माध्यमातून स्वरांचे उच्चारण करण्यास क. ब.

मुलांना प्रोत्साहित करू शकते. उदा. आगगाडीचा आवाज करतांना येणारा 'इ'

कारचा आवाज पी s s पी s s

बसचा आवाज पो s s पो s s

विमानाचा आवाज अं

स्पर्शानुभवाचे व्यवसाय (स्वर) : पट्टीच्या सहाय्याने किंवा हातमोजा घालून (डॉक्टर) बोट्याच्या सहाय्याने जिभेचा कोणता भाग उच्चारला जातो. हे प्रत्येक शिक्षिका स्वतःच्या किंवा मुलाच्या जीभेवर दाखवू शकते. या सर्व गोष्टींसाठी मुलांची स्नायविक स्मृती विकसित होणे गरजेचे असते म्हणूनच बोट्यांनी जीभेची दाखवलेली स्थिती जीभेवरील कोणता भर उचलते याचे ज्ञान सायाविक feedback मिळण्यासाठी महत्त्वाचे ठरते. तसेच या feedback मुळे जीभेतील ताण आणि जीभेचा आकारही लक्षात ठेवणे सोपे जाते.

अशाप्रकारे मुलाला स्पर्शानुभवातून स्वर उच्चारणाचे स्थान कळाल्यानंतर वेळोवेळी योग्य उच्चारणास सकारात्मक प्रोत्साहन देणे गरजेचे आहे.

दृश्यानुभव – व्यवसाय - दृश्यानुभव देण्यासाठी आरसा या साधनाचा उपयोग करता येतो. तसेच hand model चा देखील उपयोग करता येते ओठांची स्थिती प्रत्यक्षपणे दाखवून समजावना यासाठी एक खबरदारी घेणे आवश्यक आहे. स्वरांच्या उच्चारणाचे प्रत्यक्ष दृश्यानुभव देतांना तोंडाच्या अवास्तव हालचाली करू नयेत तर नैसर्गिकपणे या हालचाली दाखवाव्यात.

स्वर उच्चारणाची विशिष्ट पद्धत कमीत कमी ३ सेकंदासाठी कारण-

यामुळे स्वर उच्चारणाची पद्धती लक्षात ठेवण्यास मदत होते.

जीभेची स्थिती बदलाने हा व्यंजन उच्चारण्याच्या दृष्टीने पायाच ठरतो.

उच्चारण संस्थेतील विविध समायोजनानंतर उच्चारण संस्थेवर जास्तीत जास्त नियंत्रण ठेवता येते.

कसे शिकवाल :

यासाठी देखील श्राव्यानुभव, स्पर्शानुभव आणि दृश्यानुभव देऊन, तसेच विविध खेळांमधून प्रत्येक स्वराचे उच्चारण लांबवता येणे हे उद्दिष्ट साध्य करता येते.

कुठल्याही स्वराचे वेगात व सतत उच्चारण करणे –

activities – ३ सेकंदाकरता कोणताही स्वर उच्चारता आल्यानंतर त्याचे उच्चारण सतत करता येणे आवश्यक आहे. यासाठी व्यंजनांची मदत घेता येऊ शकतो. उदा. बा बा बा, बी बी बी (ब+इ) वेगवेगळी बडबडगीते म्हणून घेणे.

एका स्वरावरून –

activities बडबडगीते ४ वेळा बा बा बा बा ४ वेळा बी बी बी बी

Phonological Level – रोजच्या वापरातील शब्द, वाहनांचे आवाज, स्वरांचे उच्चारण जास्त स्पष्ट असणारे शब्द (बाबा म्हणतात आ चे उच्चारण स्पष्ट व्हावे).

Stage 4 – प्रयत्नानुसार सर्व व्यंजने आत्मसात करणे

प्रत्येकाने काय शिकवणे – स्फोटक अनुनासिके, घर्ष व्यंजने, स्पर्शसंघर्ष

अपेक्षित वर्तन –

प्रत्येक व्यंजनांचे स्वतंत्र उच्चारण करता येणे. नंतर स्वरांबरोबर उच्चारण करता येणे.

कोणत्याही व्यंजनांचे प्रयत्नानुसार Babbling करता येणे. उदा. एक व्यंजन + एक स्वर (पा पा पा प + आ) व्यंजन + स्वरांमधील विविधता. उदा. बाबी , बाबू, बाबे, बा + ई, बा + उ अशाप्रकारे स्वरांमध्ये व्यंजना बरोबर विविधता. यानंतर स्वर सारखाच ठेऊन व्यंजन बदलावे. उदा. बाका, पाबा. आदी , मध्य, अंत्य स्थानावर व्यंजनाचे योग्य प्रयत्नानुसार उच्चारण येणे. वरील अपेक्षित वर्तन साध्य करण्यासाठी स्वरांप्रमाणेच व्यंजनांमध्ये देखील व्यंजनांचा प्रयत्न दर्शविण्यासाठी दृश्यानुभव स्पर्शानुभव आणि श्राव्यानुभव या माध्यमांचा उपयोग करता येईल.

phonological level – व्यवहारात सगळे व्यंजने प्रयत्नानुसार उच्चारण करून योग्य शब्दात योग्य उच्चारण करणे.

Stage 5 – स्थानानुसार

स्थानानुसार – ओळख, दंत्य, दंत्यमुलीय, तालव्य, मूर्धन्य, कंठ्य

प्रत्येक व्यंजनांचे स्थानानुसार तीव्रतेनुसार उच्चारण करणे.

Stage 6 – घोषत्वानुसार

दृश्यानुभवाचा फारसा उपयोग केला जात नाही. व्यंजन शिकवताना संघोष व अघोष बरोबरीने शिकवणे म्हणजे फरक दाखवता येतो. ('प' म्हणताना कंपनी नाहीत, 'ब' म्हणताना कंपनी आहेत).

पायऱ्या – ब, ड, ग vs / आणि प, ट, क हे व्यंजन घेतले तर सर्वात प्रथम संघोष आणि अघोष यातील फरक समजवणे यानंतर त्याची पुनरावृत्ती करून सराव करणे. हे करत असतांना इतर व्यंजनांच्या संदर्भात

ज्या प्रमाणे दृश्य, श्राव्य, स्पर्श अनुभवांचा उपयोग केला जातो त्याप्रमाणेच संघोषत्व व अघोषत्व दर्शविण्यासाठी देखील या तीन माध्यमांचा उपयोग केला जातो. संघोषत्व दाखविण्यासाठी शिक्षक कंपनांच्या स्पर्शानुभव देऊ शकतात. त्याचप्रमाणे डॉ. स्वीच आणि वाग्मी या संगणकीय कार्यक्रमांचा दृश्यानुभवासाठी उपयोग करू शकतात.

Phonological level – व्यवहारात संप्रेषणामध्ये योग्य भाषेचा उच्चार केले पाहिजे / (योग्य आवाज व पद्धतीनुसार) वाचेचा / योग्य आवाजाचा उपयोग करणे.

Stage 7 – आद्य व अंत्य स्थानावरील जोडाक्षरे

एकदा स्वर आणि व्यंजनांचे उच्चारण पक्के झाल्यावर मराठी भाषेतील शब्दांमध्ये येणारी जोडाक्षरे म्हणजेच दोन व्यंजनांचे एकत्र उच्चारण करता येणे अपेक्षित असते. यासाठी ज्या दोन व्यंजनांचे एकत्रीकरण करायचे ती २ व्यंजने स्पष्ट उच्चारता येणे त्याचे स्थान आणि प्रयत्न स्मृतीत असणे आवश्यक आहे. यासाठी विविध शब्दांचा सराव देऊन जोडाक्षरांचा सराव करून घेता येतो. उदा. स्मिता या नावात अर्धा 'स' अनुनासिक 'म' यांचे उच्चारण इ या स्वराबरोबर करायचे आहे. म्हणजेच मुलाला स + म + इ या तीन्ही अक्षरांचे उच्चारणे स्पष्ट करता आले पाहिजे यासाठी (तसेच) दिला जाणारा वेळ यांवरही नियंत्रण असणे आवश्यक आहे.

Phonological level

व्यवहारात वाचेचा उपयोग योग्य पद्धतीने संप्रेषणासाठी केला गेले पाहिजे तरच ती वाचा सर्वसामान्य व विकसित मानली जाते. यासाठी वि. ना अनेक संप्रेषणाच्या संधी, वाचन संधी, विविध वाचन व्यवसाय, बडबडगीते, छोट्या-छोट्या वकृत्व स्पर्धा (शिक्षकांनी) बनवलेल्या वाचेच्या विविध स्पर्धा या सर्व व्यवसायांमधून क. ब. वि. ची वाचा अधिकाधिक विकसित व आकलनीय करता येऊ शकते.

३.२.२. कर्णबधिरांसाठी वाचा पाठाचे नियोजन

प्रत्येक वाचापाठाचे नियोजन करण्यासाठी आपल्याला आपण केलेल्या वाचा मुल्यांकनावरून वाचापाठाचे हेतू लक्षात येतील. प्रत्येक वाचा पाठाचे मुख्यत्वे तीन प्रकारचे हेतू म्हणजेच उद्दिष्टे असतात.

दूरगामी उद्दिष्टे (Long term Goals): हे हेतू पूर्ण होण्यास बराच कालावधी लागतो. तीन-सहा महिने सुद्धा लागू शकतो.

उदा – कर्णबधिर मुलगा समवयस्क मुलाप्रमाणे बोलू शकेल.

अल्पकालीन उद्दिष्टे (Short term goals): या उद्दिष्टांना उपउद्दिष्टे असेही म्हणतात. ही उद्दिष्टे कमी कालावधित म्हणजे एक महिना ते तीन महिन्यात पूर्ण करायची असतात.

उदा – कर्णबधिर मुलगा सर्व वाचा ध्वनी स्पष्ट उच्चारू शकेल.

तात्कालिक उद्दिष्टे (Lesson goal): ही उद्दिष्टे एका किंवा दोन पाठात पूर्ण करायची असतात.

पाठाचे तात्कालिक हेतू / उद्दिष्टे –

कर्णबधिर मुलगा कोणताही एक / दोन / वाचाध्वनी अचूक उच्चारू शकेल.

ते ध्वनी (ओष्ठ्य / दंत्य ----) संयुक्तरित्या स्वराबरोबर उच्चारेल.

त्या ध्वनीचे आद्य / मध्य, अंत्य स्थानाचे उच्चार अचूक करू शकेल.

ते / तो ध्वनी शब्दात, वाक्यात स्पष्ट उच्चारू शकेल.

वाचा पाठ नियोजन उदाहरण :

दूरगामी उद्दिष्टे : मुलाचा सर्वसामान्य वाचा विकास करणे.

अल्पकालीन उद्दिष्टे : मुलगा /प/ वाचाध्वनी अचूक उच्चारेल.

पाठाचा हेतू : मुलाला / प ? या ध्वनीचे उच्चारण शिकवणे.

उपउद्दिष्टे : सविताला /प/ या ध्वनीच्या उच्चारणासंबंधी दृश्य, स्पर्श, श्राव्य विविध अनुभव देणे.

ब) /प/ या ध्वनीच्या उच्चारण दृढीकरणासाठी विविध व्यवसाय सोडवून घेणे.

/ P / प ध्वनी

वर्गीकरण :- अघोष, ओष्ठ्य, अल्पप्राण, स्पर्श ध्वनी.

/प/ ध्वनी निर्मिती : 'प' हा ओष्ठ्य, अल्पप्राण स्पर्श ध्वनी आहे. याची निर्मिती होतांना खालचा ओठ वरच्या ओठांना स्पर्श करतो. उच्छवासावाटे बाहेर पडणारी हवा क्षणभर अडवली जाते व किंचित स्फोट होऊन बाहेर पडते. प च्या उच्चाराचे वेळी स्वरतंतूचे कंपन होत नाही. यावेळी पडजीभ वर उचलली जावून जीभ ताणरहीत खालच्या दातांना लागलेली असते. नाकांची पोकळी बंद होते. हवा तोंडावाटे बाहेर पडते.

दृश्य अनुभव : आरशात किंवा प्रत्यक्ष प म्हणतांना ओठांची हालचाल दाखवता येते. चित्राद्वारे दोन ओठ बंद झाल्यामुळे हवेच्या मार्गात अडथळा निर्माण होतो हे दाखवावे. 'प' 'व' म्हणतांना त्यात होणारी हालचाल दृश्य स्वरूपात दाखवावी. स्पिच ट्रेनरवर किंवा स्पेक्ट्रोमिटरवर प चा ग्राफ दाखवावा.

स्पर्श अनुभव : तळहाताच्या मागच्या बाजूला तोंडासमोर धरून प म्हणतांना बाहेर पडणाऱ्या हवेच्या स्पर्शाची जाणीव करून द्यावी. वरच्या ओठांना खालच्या ओठाचा होणारा स्पर्श जाणवून हाताच्या सहाय्याने स्पर्श करून ओठ स्पर्श करतात हे दाखवावे.

श्राव्य अनुभव : प आणि त्या बरोबर एखादा दुसरा ध्वनी घेवून 'प' ध्वनी ऐकून ओळखून घ्यावा. पा पा पा बा बा बा , पान- बान पापा - बाबा, आप्पा आब्बा

फक्त ऐकूनच अनुभव द्यायचा आहे म्हणून ओष्ठवाचनात सारखे दिसणारे शब्दच श्रवण प्रशिक्षण निवडले तर ओष्ठवाचन करून शब्द ओळखता येत नाहीत. ते ओळखण्यासाठी श्रवण अनुभवच घ्यावा लागेल. ज्यांचे श्रवणयंत्र चांगले असेल. श्रवण प्रशिक्षणाने श्रवण चांगले विकसित झाले असेल, त्यांना हा व्यवसाय अधिक उपयोगी पडतो.

व्यवसाय :- तोंडात हवा भरून घेवून तोंड बंद करायला लावावे. गालावर थोडा दाब द्यायला सांगून उघडणारे ओठ व निर्माण होणारा ध्वनी याकडे लक्ष केंद्रीत करून तसे करायला लावावे.

प ध्वनीचा उच्चार विद्यार्थ्यांना उस्फूर्तपणे करता या यासाठी मुलांना मोटार चालवायला सांगून पिप – पिप पिपीप म्हणायला म्हणून हॉर्न वाजवायला सांगावा. मुले अशा प्रकारे खेळता खेळता उस्फूर्त पणे 'प' ध्वनीचा उच्चार करायला शिकतात. एकदा प ध्वनीचा उच्चार करता आला की सरावासाठी खालील व्यवसाय करून घ्यावेत. स्वर व ध्वनी असे एकत्रीकरण म्हणून घ्यावे.

आप उप इप ओप ऑप एप ऐप

ध्वनी + स्वर

पा पा पा पा

पी पी पी पी पो पो पो पो असे सर्व स्वरांबरोबर म्हणून घ्यावे.
 आद्य मध्य अंत्य स्थानी प असणारे विविध शब्द व त्यांच्या चित्रांचा एक चार्ट करून ते शब्द मुलांकडून बोलून घ्यावे.

आद्य	मध्य	अंत्य
पान	कपाट	साप
पोपट	रुपया	कप
पैसा	पपई	माप

'प' ह्या ध्वनीचा सराव होईल अशी काही वाक्य म्हणायला द्यावीत. संबंधित चित्र असतील तर चांगलेच.

वाक्य : पप्पू पोपटाला पेरू दे.

पाच रुपयाला पपया किती ?

बापरे ! साप.

कविता : पोपटा पोपटा पपई घे | पाच रुपयाला पेरू दे |

कपात पान, पानात साप |

पटकन पकड, बापरे बाप |

गोष्ट : पिवळी पिवळी पपई पवनने कपाटात ठेवली.

आणि पपई पिकायची वाट पहिली.

पप्पू गुपचूप आला. पपई खाऊन पळून गेला.

द आणि त या ध्वनीतील फरक दाखवण्यासाठी विविध अनुभव	/ द / ध्वनी	/ त / ध्वनी	साहित्य
--	-------------	-------------	---------

<p>दृश्य अनुभव आरश्यात /द/ ध्वनीचे उच्चारण होतांना जीभेची हालचाल, ओठांची हालचाल दाखविणे. तसेच जीभ वरच्या दाताना कशा पद्धतीने स्पर्श करते ते दाखविणे.</p>	<p>/ द / ध्वनीचे उच्चारण होताना जीभ दंतमुळाला स्पर्श करते. स्पीच ट्रेनरच्या स्क्रिनवर / संगणकावर दोन्ही ध्वनी उच्चारणाचे वेळी दिसणाऱ्या ध्वनी लहरी दाखवून. ऑनिमेशन द्वारे वागॅद्रियांची हालचाल, स्वरतंतूची कंपने दाखवता येतात. वाग्मी द्वारेही उच्चारकांची होणारी हालचाल दृश्यरुपात दाखवता येते.</p>	<p>/ त / ध्वनीचे उच्चारण होतांना जीभ दंतमुळाला स्पर्श करते. स्पीच ट्रेनरच्या स्क्रिनवर / संगणकावर दोन्ही ध्वनी उच्चारणाचे वेळी दिसणाऱ्या ध्वनी लहरी दाखवून संगणकावर इंटरनेटवर ऑनिमेशन द्वारे वागॅद्रियांची हालचाल, स्वरतंतूची कंपने दाखवता येतात. वाग्मी द्वारेही उच्चारकांची होणारी हालचाल दृश्यरुपात दाखवता येते.</p>	<p>/ द /, / त / चे उच्चारण दाखवणारी वागॅद्रियांची आकृती. Hand Model हाताने जिभेचा स्पर्श दाताला होतो ते दाखवणे, प्रत्यक्ष उच्चारण आरशात दाखवणे. ट्रेनर, वाग्मी, डॉ.स्पीच</p>
--	--	---	--

वाचा ध्वनीच्या उच्चारणातील दोष दुरुस्त करतांना शिक्षकांना खालील प्रमाणे वाचा पाठ नियोजन करावे लागेल. सविता ही विद्यार्थिनी जर / द / या ध्वनी ऐवजी / त / हा / ध्वनी उच्चारत असेल तर

वाचा पाठ नियोजन

- पाठाचा हेतू : सविताच्या / द / या ध्वनीच्या उच्चारणातील दोष दूर करणे.
- उपउद्दिष्टे : अ) सविताला / द / आणि / त / या ध्वनी उच्चारणासंबंधी दृश्य, स्पर्श, श्राव्य. विविध अनुभव देऊन तिच्या/ द / या ध्वनीच्या उच्चारणातील दोष दूर करणे. आ) / द / या ध्वनीच्या उच्चारण संबंधी दृढीकरणासाठी विविध व्यवसाय सोडवून घेणे.

स्पर्श अनुभव	/ द / हा ध्वनी सघोष आहे त्यामुळे या ध्वनीचे उच्चारण होताना स्वरतंतूची होणारी कंपने गळ्यावर, डोक्यावर, गालावर हाताने स्पर्श करून स्पर्शाने दाखवता येतात.	/ द / हा ध्वनी अघोष आहे त्यामुळे या ध्वनीचे उच्चारण होताना स्वरतंतूची होणारी कंपने गळ्यावर, डोक्यावर, गालावर हाताने स्पर्श करून स्पर्शाने दाखवता येतात.	हाताचा स्पर्श
श्राव्य अनुभव	श्रवण यंत्राद्वारे दोन्हीही ध्वनी ऐकवून त्यातील फरक लक्षात आणून देता येतो.		श्रवणयंत्र व इतर श्रवणसहायक साधने.

एकदा ध्वनी उच्चारणातील चूक कळली आणि ध्वनीचा योग्य उच्चार करता आला की सरावासाठी व्यवसाय.

स्वर + व्यंजन आद, इद, ऊद, ओद, ऑफ, अद, एद,
व्यंजन + स्वर दा दा दा दा , दो दो दो दो, दे दे दे दे , दी दी दी दी
अर्थपूर्ण शब्द : आद्य मध्य अंत्य
दार बदक कंद
दगड कांदा सफरचंद
दुध बदली कागद
दुधीभोपळा सदरा कद

वाक्य :

दादा दिनुला दुध दे.
कागदावरचा दगड बदकाला दिला का ?
अरे बाबा ! बादलीतले सफरचंद दे.

गोष्ट :

नदीतली दोन बदकं बादलीत आली.
दादाचा सदरा दोरीवर होता.
बदकांनी सदरा बादलीत टाकला.
दादाने त्यांना सफरचंद दिली.

कविता :

दगडावर बादली बादलीत कोण ?

दोन दोन बदक आणखी कोण ?

फांदीवर दोरी दोरीवर काय ?

दादाचा सदरा आणखी काय ?

३.२.३ वाचा आणि ध्वनीशास्त्राचा सहसंबंध

कोणत्याही शास्त्राचा अभ्यास करतांना पृथःकरण व संयोजन या पद्धती वापराव्या लागतात. भाषेतील शब्दांना अर्थ असतो हे आपणांस माहीत आहे. आपण भाषा शिकतांना त्यातील ध्वनी शिकतो, त्यांची रचना लक्षात घेतो आणि त्या ध्वनी समुच्चयाचा आशय समजून घेतो.

एखाद्या वाक्यामध्ये प्रत्येक शब्दांनंतर आपण थोडा वेळ थांबतो. म्हणजेच वाक्याचे लहान माग करतो. त्या शब्दाचे आपण आणखी माग केले तर आपणांस आणखी लहान ध्वनी खंड मिळतात. नदीवरील + पूल + पडला या वाक्यात तीन शब्द आहेत. पहिल्या शब्दात नदी वरील अशी चार अक्षरे आहेत. यांचे विघटन न् + अ, द् + ई, व् + अ, र् + ई + ल असे करता येईल. या खंडांचे आणखी विभाग करता येणार नाहीत असा जो ध्वनी खंड त्याला स्वानिम (phoneme) म्हणतात. हा इतर ध्वनीपेक्षा वेगळा असतो आणि त्याचे वेगळेपण जाणवते. तो ध्वनी उच्चारतांना इतर ध्वनीपेक्षा वेगळी कृती करावी लागते. पाळ, फाळ बाळ, भाळ, माळ या शब्दांमध्ये आळ हा घटक समान आहे पण पहिला ध्वनिखंड बदलला की या शब्दांचा अर्थही बदलतो म्हणजे स्वनिमाला अर्थ नसला तरी त्यामुळे अर्थ बदलतो. या जोड्यांना अल्पतम जोड्या (Minimal Pairs) म्हणतात. प् फ् ब् भ् म् हे ध्वनी स्वतंत्र उच्चारता येत नाहीत. त्यांना व्यंजन ध्वनी (Consonants) म्हणतात. अ, आ, इ, ई, उ, ऊ असे ध्वनी स्वतंत्रपणे उच्चारता येतात. त्यांना स्वर (Vowels) म्हणतात. पत, पात, पीत, पूत या शब्दांचे अर्थ वेगवेगळे आहेत. यात प् आणि त् ही व्यंजने असून अ, आ, इ, ई व ऊ हे स्वर स्वानिम आहेत.

व्यंजन व स्वर मिळून जो उच्चार होतो त्यास अक्षर (Syllable) म्हणतात.

अक्षरांच्या शेवटी व्यंजन आल्यास हवेचा प्रवाह थांबतो म्हणून त्या अक्षरास बद्धाक्षर म्हणतात. उदा. सात अक्षरांच्या शेवटी स्वर असल्यास ते मुक्ताक्षर. कारण ते उच्चारतांना हवेचा प्रवाह खंडित होत नाही. उदा. जा. ज्यांना ऐकण्याची क्षमता आहे त्यांना शब्दांतील वेगळेपणा जाणवतो व वेगळा अर्थही प्रतीत होतो. श्रवणदोष असणाऱ्यांना शब्दांतील फरक ऐकू येणार नाही परंतु प् म्हणताना कंप जाणवणार नाही व ब म्हणताना कंप जाणवेल. म म्हणताना नाकातून हवा बाहेर पडेल. फ म्हणताना प पेक्षा जोराचा हवेचा झोत जाणवेल म्हणजेच स्पर्शसंवेदना आणि दृष्टीचा उपयोग करून ध्वनींतील अ अर्थातील फरक कळू शकेल.

भाषेतील ध्वनिमध्ये उच्चारणामुळे फरक पडतो तसेच ध्वनिमध्ये हळू आवाज आणि मोठा आवाज असाही फरक असतो. हा फरक आघात कमी अथवा जास्त जोराचा यावर अवलंबून असतो. या वेगळेपणाला ध्वनीची तीव्रता म्हणतात (Intensity) डेसिबल हे त्याचे माप. ध्वनीची कंपन संख्या वाढली की आवाजाचा कर्कशपण किंवा उंची वाढते. याला ध्वनीची उच्चनीचता म्हणतात. (Pitch) स्त्रियांचा आवाज जास्त उंचीचा म्हणजे जास्त कंपन संख्येचा असतो. सुरांच्या सप्तकांत खालच्या सा या स्वराची कंपन संख्या सेकंदाला २५६ इतकी असते तर वरच्या स ची कंपन संख्या सेकंदाला ५१२ कंपने इतकी असते. स्वरांची उंची प्रत्येक सेकंदात होणाऱ्या कंपना इतकी असते. भाषेतील ध्वनी अर्थपूर्ण असल्यामुळे भाषेतील

ध्वनीमधील फरक आपण जाणवून घेतले पाहिजेत. ध्वनीशास्त्राचा अभ्यास करतांना आपण तो वेगवेगळ्या दृष्टीकोनातून करतो.

संचारिक ध्वनिशास्त्रांत (Acoustic Phonetics) आवाजाची तीव्रता कशी आहे, प्रतिध्वनीमुळे गोंगाट होतो किंवा नाही याचा विचार करतात. उदाहरणार्थ अंतर जास्त असेल तर ध्वनीची तीव्रता कमी होते. श्राव्य ध्वनिशास्त्रांत (Acoustic Phonetics) ध्वनी ऐकू कसे येतात, कोणते ध्वनी ऐकू येत नाहीत इत्यादी गोष्टींचा विचार केला जातो. कर्णबधिर मुलांची पूर्ण तपासणी करून त्यांना योग्य ते श्रवणयंत्र देऊन श्रवण न्हासावर मात करता येते.

(Acoustic Phonetics) औच्चारिक ध्वनिशास्त्रांत भाषेतील ध्वनी कसे उत्पन्न होतात याचा अभ्यास केला जातो. या अभ्यासाने कोणते उच्चारक कोणत्या स्थितीत असतांना कशाप्रकारच्या हालचाली करून भाषिक ध्वनीचे उच्चारण करतात हे समजते. कर्णबधिर मुलांना ध्वनी ऐकण्याची क्षमता नसल्यामुळे ध्वनीचे उच्चारण कसे करावे ते समजावून घ्यावे लागते.

प्रत्येक ध्वनीचे वेगळेपण म्हणजेच वैविध्य हे लक्षात आले तर चुकीचे उच्चार सुधारता येतील. उदाहरणार्थ प म्हणतांना स्वरतंतूची कंपने जाणवत नाहीत तर ब म्हणतात कंठाजवळ बोट ठेवले तर कंपने जाणवतात. मुलगा ण ऐवजी प म्हणत असेल तर या ध्वनीत कंप उत्पन्न करून उच्चार दुरुस्त करता येतात. मुलांनी उच्चारले शब्द खूप मोठ्याने बोलल्याने किंवा कर्कश आवाजात बोलण्याने त्रासदायक वाटतात म्हणून मुलांना योग्य तीव्रतेचा किंवा योग्य उंचीचा आवाज काढायला शिकवावे लागते. मुले योग्य ध्वनी वापरून समाजात मान्य अशा रीतीने शब्दोच्चार करण्यास शिकली तर भाषेने साध्य होणारी सर्व कार्ये व्यवस्थित रीतीने होऊ शकतील व कर्णबधिर मुलेही उपयुक्त घटक म्हणून समजात वावरू शकतील.

३.२.५ वाचा प्रशिक्षण वैयक्तिक आणि सांघिक पद्धतीने कसे घ्यावे ?

बोलायला शिकणं हे जरी एक – एकट्याने करायचं असले, तरी बोलण्याचा वापर आपण चार – चौघातच करतो. कर्णबधिर मुलाला वाचाप्रशिक्षण देतांना सुद्धा याचा विसर पडू देता कामा नये. वाचा हे संवाद साधायचे माध्यम आहे, यामुळे 'बोलायला शिकणे' हे कर्णबधिर मुलाला सुद्धा आनंददायी वाटायला हवे, 'अभ्यास' वाटायला नको. म्हणूनच तुमच्या वाचाप्रशिक्षण वर्गात इतर मुलांनाही सामील करून घेता आलं, तर मुलालाही ते आवडेल.

लक्षात ठेवा

मात्र अशा प्रकारे संपूर्ण वर्गाला एकाच क्षमतेसाठी प्रशिक्षण देणार असाल, तर काही गोष्टी लक्षात ठेवायला हव्यात. वाचा कौशल्य वर्गातील बहुतेक मुलांना येत नसेल, तरच ते शिकवण्यासाठी वाचा – पाठ बनवा. ह्या गटातील सर्व मुलांची शिकण्याची क्षमता साधारण एकाच पातळीवर असावी. उदा. / स / हा उच्चार वर्गातील पाचही मुलांना येत नाही. तर / स् / हा सापाचा आवाज आहे हे प्लास्टिकचा साप घेऊन काढू शकाल. अगोदर हवेच्या झोताने / स / कसा म्हणाल ते दाखवू शकाल. आरशाच्या मदतीने जीभेची हालचाल दाखवू शकाल. मग एका एका मुलाला / स् / म्हणायला आणि लांबवायला सांगून तो प्लास्टिकचा साप फिरवायला सांगू शकाल. आवाज चालू असे पर्यंतच साप हाताळायला मिळतो, आवाज बंद झाला की तो दुसऱ्याला द्यावा लागतो, हे कळलं की मूल आपणहून / स / लांबवेल.

अर्थात सर्व ठिकाणी सांघिक प्रशिक्षण देणे अवघड असते, कारण प्रत्येक कर्णबधिर मुलाचा श्रवणदोष, क्षमता, वाचा कौशल्य वेगवेगळ्या पातळीवर असू शकतात. वैयक्तिक रित्या वाचा प्रशिक्षण देतांना मुलाला कोणकोणती वाचा कौशल्य येतात, त्याची ग्रहणशक्ती, आवड निवड कशी आहे याचा विचार करा.

उदा. : समजा मुलाला 'स' म्हणायला शिकवायचे आहे तर, त्याला येत असलेल्या व्यंजनांवरून (त) येत नसलेले व्यंजन (स) शिकवू शकता. ('त' साठी जीभ + हवेचा झोत = स) मूल जर तेच व्यंजन दुसऱ्या एखाद्या शब्दात म्हणत असेल तर तो शब्द वाचा पाठात वापरा.

उदा. : मूल 'साडी' ला 'ताडी' आणि 'पाच' च्या ऐवजी 'पास' म्हणते. तेव्हा त्याला / स / येतो. योग्य अक्षरांचा वापर करत नाही. शब्द निवडताना त्याच्या वयाच्या शब्दसंग्रहाचा विचार करा.

उदा. : 'फ' हा शब्दातून शिकवायचा आहे. तर ३ वर्षांच्या मुलाला 'फणस' 'सफरचंद' 'फळा' असे शब्द चालतील आणि ६ वर्षांच्या मुलाला 'फक्त' 'फकट' 'वाफ' असे शब्द चालतील.

दोन्ही प्रकारच्या वाचा प्रशिक्षणांचे काही फायदे तर काही तोटे आहेत.

वैयक्तिकचे फायदे	सांघिक वाचा प्रशिक्षणाचे तोटे
मुलाकडे तुम्ही वैयक्तिक लक्ष पुरवू शकता.	सर्व मुलांकडे एका वेळेला लक्ष देणे तुम्हाला शक्य होत नाही.
मुलाला जमतील अशी छोटी छोटी उद्दिष्टे त्याच्या समोर ठेवता येतात. आणि कौशल्यांचा बाहेर उपयोग करणे लगेच सुरु करता येतं.	जर गटात सगळे सारख्या पातळीवर नसेल तर गटाच्या वाचा विकासाला खूप वेळ लागतो.

वैयक्तिकचे तोटे	सांघिक वाचा प्रशिक्षणाचे फायदे
मुलाला इतरांकडून उत्तेजन मिळत नाही.	मुलं गटातल्या इतरांकडून शिकतात.
मुलाला अभ्यासाव्यतिरिक्त हे करावं लागतं, आणि त्यासाठी अभ्यासाचा तास बुडवावा लागतो.	सर्व मुलांना घेऊन एखादं नाटक, खेळ अशा कृती (activities) घेता येतात.

वाचा पाठ बनवताना जीवन कौशल्य शिकवायला वैयक्तिक पाठ बनव आणि शिकवलेल्या कौशल्याचा वापर करावा म्हणून सांघिक विकासाचा पाठ घ्या. दोन्हीचा समतोल राखून पाठ बनवल्यास बोलायला शिकणे आनंददायी होऊ शकतं.

लहान मुलांसाठी कार्यक्रम आखताना घ्यायची खास काळजी :

मुलांचा नुसता बोलण्यापुरता – ऐकण्यापुरता सहभाग नको, तर शारीरिक सहभाग सुद्धा हवा.

छोट्या छोट्या कामगिरीचे सुद्धा भरपूर कौतुक करा.

प्रत्येक मुलाकडे तुम्हाला वैयक्तिक लक्ष पुरवता आलं पाहिजे.

ही मुख्य तत्व मनात ठेवून, तुम्ही तो कार्यक्रम आखाल त्यात :

- १) काहीतरी खेळ (activity) घ्या म्हणजे मुलाचं तुमच्याकडे लक्ष राहील.
- २) सराव (drill) असे हवेत की मुलाला “ आपल्याला जमतंय” असा आत्मविश्वास वाटला पाहिजे.
- ३) प्रत्येक पाठामध्ये (Lesson) मूल काही तरी नवीन कौशल्य शिकले पाहिजे.

- ४) मुलाच्या प्रयत्नाचं सुद्धा कौतुक करावे. उदा. त्याचं बरोबर आलं तर हातावर चांदणी द्या. आणि प्रयत्न चुकला तरी 'छान प्रयत्न केलास पुन्हा म्हण असं म्हणा'.
- ५) एका वेळी एकाच मुलाला द्या.
- ६) मुलाची शक्तीस्थळं कोणती आणि कमजोरी कोणती याचा आढावा घ्या. त्या शक्तीस्थळांचा वापर आणि कामजोरीवर मात करा. उदा. : एखाद्या मुलाला वाचलेले जास्त चांगले लक्षात राहत असेल तर लेखीच वापर करा.
- ७) सर्वसाधारण मुलाप्रमाणेच (त्याच क्रमाने) त्याचा वाचा विकास होईल याकडे लक्ष पुरावा.
- ८) ऐकण्याच्या शक्तीचा जास्तीत जास्त वापर करा आणि स्पर्श व दृष्टी यांचा गरजेपुरताच वापर करा.
- ९) वाचा हे शिकलेलं कौशल्य आहे, आपोआप आत्मसात होत नाही. तेव्हा त्याचा भरपूर सराव घ्या.

	वाचा विकासाची उद्दिष्टे (काय व्हायला हवं)	कोणतं तंत्र वापराल
पूर्वप्राथमिक	आवाज काढणे, गरजेप्रमाणे वापरणे.	जीभेचे, श्वासाचे व्यायाम.
	आवाजाची शक्ती, पट्टी, लांबी नियंत्रित करणे.	बोलण्याची नक्कल.
	ऐकण्याच्या शक्तीचा जास्तीत जास्त उपयोग करणे.	बोलण्याचा वापर सगळीकडे.
	स्पर्श आणि दृश्य माध्यमांचा वापर करून वाचा सुधारणे.	निरर्थक बडबडीला सुद्धा प्रोत्साहन.
	शब्द संग्रह, वाक्य वाढवणे.	खाणाखुणांकडे दुर्लक्ष.
	संभाषणातून आनंद मिळवणे.	बोलूनच संवाद साधा.
प्राथमिक	चांगली नक्कल करणे.	नक्कल करण्याचा सराव.
	अर्थपूर्ण आवाज (शब्द) म्हणणे.	भरपूर ऐकू द्या.
	वाचेचे suprasegmental features, पराखंडीय भागांवर ताबा.	वाचेचे परखंडकीय suprasegmental features यांवर ताबा.
महाविद्यालयीन	झपाट्याने वाढणाऱ्या स्वरयंत्रावर ताबा हवा.	Voice therapy चा वापर करा. मुलाच्या कलाने, त्याच्या आवडीच्या उपक्रमात भाषा वापरून द्या.

मुलाने बोलावं यासाठी वातावरण उत्साहवर्धक आणि बोलण्याची मागणी करणार हवं. म्हणून मुलाला सगळीकडे (वर्गात, हॉलमध्ये, घरी, खेळताना) बोलण्याची संधी द्या.

वाचाविकासांमध्ये पालकांचा सहभाग

मूल शाळेत असतं त्यापेक्षा जास्त वेळ घरी असतं. जारी पालकांना शिक्षकांइतकं अद्ययावत ज्ञान नसलं तरी त्यांना मुलासाठी धडपड करायची इच्छा असते. म्हणूनच खालील उपायांना तुम्ही

पालकांचा सहभाग वाढवू शकाल. वाचा विकासासाठी आणि त्याचा वापर बोलण्यासाठी करावा याकरिता पुढील गोष्टी कराव्यात.

- पालकांनी काय कारायला हवे ते प्रत्येक सभेत सांगा.
- पालकांना नियमित पणे निरीक्षणासाठी बोलवा.
- पालकांना हे खेळातून का घ्यायचं ते सांगा.
- काही वेळेला पालकांना तक्ते, गोष्टी बनवायला सांगा.
- वाचेसाठी रोज वेळ काढायला हवा हे पालकांना पटवून द्या.
- मुलांच्या बोलण्याच्या नोंदी रोज कारायला सांगा.
- ह्या नोंदीचा, त्यांच्या प्रतिसादाचा तुम्ही मुलासाठी कसा वापर करता ते पालकांना दाखवा.
- सतत सर्वकाळ मुलाने कानात यंत्र लावावे म्हणून पालकांना उद्युक्त करा.
- मुलाला बाहेरच्या जगात वावरायला पुरेशी संधी पालक देत आहेत ना हे पहा.

प्रश्न

तुम्ही हे करू शकता का ते पाहा

- १) गट-वाचा आणि वैयक्तिक वाचा यातला फरक (फायदे-तोटे) काय आहेत? लिहा.
- २) प्रत्येक वयोगटातील (पूर्वशाळा, प्राथमिक, माध्यमिक आणि महाविद्यालयीन) एक एक मूल निवडा त्यासाठी वाचा पाठाचा आराखडा तयार करा.
- ३) लहान मुलांच्या वाचा विकासासाठी कोणत्या गोष्टींकडे लक्ष दिलं पाहिजे ते लिहा.
- ४) कोणत्या उपक्रमांमध्ये तुम्हाला अखख्या वर्गाला सामील करून घेऊन वाचा शिकवता येईल. ते लिहा.
- ५) पालकांचा सहभाग वाढवा म्हणून तुम्ही काय कराल ते लिहा.